

**Azərbaycan Respublikası Səhiyyə Nazirliyi
Əziz Əliyev adına Azərbaycan Dövlət Həkimləri
Təkmilləşdirmə İnstitutu**

**Stomatologiyada və üz-çənə cərrahiyyəsində yeni koronavirus
infeksiyası “COVID-19” pandemiyası şəraitində təcili yardımın
xüsusiyyətləri və biotəhlükəsizlik**

Bakı-2020

“Stomatologiyada və üz-çənə cərrahiyyəsində yeni koronavirus infeksiyası “COVID-19” pandemiyası şəraitində təcili yardımın xüsusiyyətləri və biotəhlükəsizlik” adlı metodik tövsiyyə Ə.Əliyev adına Azərbaycan Dövlət Həkimləri Təkmilləşdirmə İnstitutun “Stomatologiya və üz-çənə cərrahiyyəsi” kafedranının əməkdaşları tərəfindən tərtib olunmuşdur:

kafedra müdiri, professor Seyidbəyov O.S.,

dosent Əliyev S.Z.,

dosent Əliyeva L.X.,

assistent Babayev C.Ə.,

baş laborant Meybalızadə R.M.,

baş laborant Həsənova G.F.,

rezident Quliyev M.M.

Mündəricat

Giriş.....	4
Təcili və təxirəsalınmaz tibbi yardım anlayışları.....	5
Tibbi heyətin biotəhlükəsizliyi.....	11
COVID-19 pandemiyası zamanı xəstənin qəbulu xüsusiyyətləri.....	18
Ədəbiyyət siyahısı.....	20

Giriş

Koronavirusun yayılması nəticəsində yaradılmış vəziyyətlə əlaqədar stomatoloji klinikalar təcili təxirəsalınmaz tibbi yardımın göstərilməsi rejiminə keçməsi məsləhət görülür. Ona görə də stomatologiya və üz-çənə cərrahiyyəsində “təcili təxirəsalınmaz təcili yardım” nədir və pandemiya şəraitində əhaliyə tibbi yardım göstərilməsi zamanı klinikanın tibbi personalı və digər işçilərin koronavirus infeksiyadan qorunması məsələlərinə aydınlıq gətirilməsinə ehtiyac var. Bununla əlaqədar Ə.Əliyev adına Azərbaycan Dövlət Həkimləri Təkmilləşdirmə İnstitutunun “Stomatologiya və üz-çənə cərrahiyyəsi” kafedranının əməkdaşları tərəfindən ÜST tərəfindən verilmiş məlumatlara və digər ölkələrin təcrübəsinə əsaslanaraq **“Stomatologiyada və üz-çənə cərrahiyyəsində yeni koronavirus infeksiyası “COVID-19” pandemiyası şəraitində təcili yardımın xüsusiyyətləri və biotəhlükəsizlik”** adlı metodik tövsiyyə hazırlanıb.

Təcili və təxirəsalınmaz tibbi yardım anlayışları

Təcili tibbi yardım – xəstənin həyatına təhlükəli olan qəflətən başlanmış vəziyyət, kəskin xəstəlik və xroniki xəstəliyin kəskinləşməsi zamanı göstərilən tibbi yardım;

Təxirəsalınmaz tibbi yardım - xəstənin həyatına bilavasitə təhlükəli olmayan qəflətən başlanmış vəziyyət, kəskin xəstəlik və xroniki xəstəliyin kəskinləşməsi zamanı göstərilən tibbi yardım;

Həkim-stomatoloq tərəfindən göstərilən təcili və təxirəsalınmaz tibbi yardıma nə aiddir?

Özünü təcrid qaydaları riayət edən pasientlərə həkim-stomatoloq tərəfindən göstərilən təcili və təxirəsalınmaz tibbi yardım xəstədə kəskin ağrılar, qanaxma, kəskin infeksiyon proses və xroniki infeksiyon prosesin kəskinləşməsi zamanı göstərilir. Təcili və təxirəsalınmaz stomatoloji prosedurlara aiddir:

- Dişlərin, üz skeletin sümüklərin və gicgah-çənə oynaqlarının rentenoloji müayinələr
- Üz-çənə nahiyəsində aplikasion anesteziyanın aparılması
- Üz-çənə nahiyəsində infiltrasion anesteziyanın aparılması
- Üz-çənə nahiyəsində regional anesteziyanın aparılması
- Dişdə olan karioz boşluğun mexaniki və medikamentoz işlənməsi
- Pulpanın tac hissəsinin amputasiyası
- Pulpanın vital ekstirpasiya, pulpa qalıqların kanaldan çıxarılması, kanalın daimə və ya müvəqqəti plomblanması
- Müvəqqəti plombanın qoyulması

- Köhnə plombların çıxarılması və diş qapaqların trepanasiyası
- Plomblanmış diş kanalların təzdən açması
- Parodontal absesin yarılməsi
- Sür dişlərin çəkilməsi
- Daimi dişlərin sadə çəkilməsi
- Daimi dişlərin selikli qişə –periost dilimi ayrılması və bormaşın istifadəsi ilə çəkilməsi
- Dişlərin replantasiyası
- Yumşaq toxumaların absesin yarılməsi (boşluğun yuyulması, drenajın qoyulması və dəyişməsi)
- Subperiostal absesin (perioostitin) yarılməsi (boşluğun yuyulması, drenajın qoyulması və dəyişməsi)
- Alveolyar yuvanın küretajı ilə alveolitın müalicəsi
- Perikoronarit zamanı dişin üstündə olan təbəqənin kəsilib götürülməsi
- Yaranın birincili cərrahi işlənməsi
- Tikişlərin qoyulması və onların sökülməsi
- Qanaxmanın mexaniki və medikamentoz üsullarla saxlanması
- Gicgah-çənə oynaqın çıxığının yerinə salınması
- Stomatitin kəskin formaların müalicəsi
- Periimplantit zamanı medikamentoz işlənmə və göstəriş olan hallarda implantatların çıxarılması
- Ağız boşluğunun yumşaq toxumaların zədələnməsinə səbəb olan ortodontik konstruksiyasının korreksiyası
- Ağız boşluğunun yumşaq toxumaların zədələnməsinə səbəb olan plombların və dişlərin iti kənarların korreksiyası

- Ağız boşluğunun yumşaq toxumaların zədələnməsinə səbəb olan çıxarılan protezin korreksiyası
- Sınımış çıxarılan protezin təmiri
- Ağız boşluğunun yumşaq toxumaların zədələnməsinə səbəb olan diş daşların təmizlənməsi
- Ağız boşluğunun yumşaq toxumaların zədələnməsinə səbəb olan və dişlərin təcili göstərişi ilə müalicəsinə maneə olan ortopedik konstruksiyalarının çıxarılması
- Üz nahiyəsinin kəskin ağrılarından (kəskinləşmiş nevrit və nevralqiya, gicgah-çənə oynaqın ağrılı disfunksiya sindromu, atipik üz ağrıları və s.) əziyyət çəkən xəstələrin medikomentoz və qeyrimedikomentoz üsullarla müalicəsi.
- Müxtəlif zədələnmələr zamanı dişlərə, çənə və əng sümüylərinə şinaların qoyulması
- Fiksasiya pozulmuş çıxan protezin korreksiyası və fiksasiyanın bərpa edilməsi
- Ağız suyu vəzilərin axacağlarına təxirəsalınmaz göstərişlərə görə endoskopik müdaxilə
- Ağız suyu vəzilərin axacağlarının təxirəsalınmaz göstərişlərə görə buj vasitəsi ilə genişlənmə
- Elektroodontometriya
- Yaraların və eroziyaların işlənilməsi
- Dərmanların qəbulu təyin edilməsi və dayandırılması

COVID-19 diaqnozu təstiqlənmiş xəstələrə və karantında olan şəxslərə təcili və təxirəsalınmaz stomatoloji yardımın göstərilməsi.

Yeni növ koronavirus “COVID-19” diaqnozu təstiqlənmiş xəstələrə və karantında olan şəxslərə təcili və təxirəsalınmaz stomatoloji yardım xüsusi rejimdə fəaliyyət göstərən stasionarlarda, hansılarda bu şəxslər yerləşdirilib və müalicə alırlar, göstərməlidir. Belə hallarda təcili və təxirəsalınmaz stomatoloji yardım qoruyucu uniformada olan hüsusi stomatoloji briqadalar tərəfindən göstərilir.

Tibbi personalın həmin xəstələrdən yoluxma riskin azalması məqsədi ilə, bu şəxslərə təcili və təxirəsalınmaz stomatoloji yardımın aşağıda göstərilən həcmdə göstərilməsi məsləhət görünür:

- Dişlərin, üz skeletin sümüklərin və gicgah-çənə oynaqlarının rentenoloji müayinələr
- Üz-çənə nahiyəsində aplikasion anesteziyanın aparılması
- Üz-çənə nahiyəsində infiltrasion anesteziyanın aparılması
- Üz-çənə nahiyəsində regional anesteziyanın aparılması
- Dişdə olan karioz boşluğun mexaniki və medikamentoz işlənilməsi
- Pulpanın devitalizasiyası üçün istifadə olunan pastaların qoyulması
- Pulpanın vital ekstirpasiya, pulpa qalıqların kanaldan çıxarılması, kanalın daimə və ya müvəqqəti plomblanması
- Müvəqqəti plombanın qoyulması
- Köhnə plombların çıxarılması və diş qapaqların trepanasiyası
- Parodontal absenin yarılması

- Süd dişlərin çəkilməsi
- Daimi dişlərin sadə çəkilməsi
- Yumşaq toxumaların absesin yarılməsi (boşluğun yuyulması, drenajın quyulması və dəyişməsi)
- Subperiostal absesin (perioostitin) yarılməsi (boşluğun yuyulması, drenajın quyulması və dəyişməsi)
- Alveolyar yuvanın küretajı ilə alveolitın müalicəsi
- Perikoronarit zamanı dişin üstündə olan təbəqənin kəsilib götürülməsi
- Yaranın birincili cərrahi işlənməsi
- Tikişlərin qoyulması və onların sökülməsi
- Qanaxmanın mexaniki və medikomentoz üsullarla saxlanılması
- Gicgah-çənə oynağın çıxığının yerə salınması
- Stomatitin kəskin formaların müalicəsi
- Ağız boşluğunun yumşaq toxumaların zədələnməsinə səbəb olan və dişlərin təcili göstərişi ilə müalicəsinə maneə olan ortopedik konstruksiyalarının çıxarılması
- Üz nahiyəsinin kəskin ağrılarında (kəskinləşmiş nevrit və nevralkiya, gicgah-çənə oynağın ağrılı disfunksiya sindromu, atipik üz ağrıları və s.) əziyyət çəkən xəstələrin medikomentoz və qeyrimedikomentoz üsullarla müalicəsi.
- Müxtəlif zədələnmələr zamanı dişlərə, çənə və əng sümüylərinə şinaların qoyulması
- Dərmanların qəbulu təyin edilməsi və dayandırılması

Təcili və təxirəsalınmaz tibbi yardım aparılmasına aid edilməyən prosedurlar:

- Planlı birincili və dövri baxışlar və təkrar konsultasiyalar
- Planlı radioloji müayinələr
- Dişlərin peşəkar təmizlənməsi və digər profilaktik prosedurlar
- Kəskin problemlərin aradan qaldırılmaq məqsədi ilə aparılan ortodontik prosedurlar istisna olmaqla (zədə, ağrı, infeksiya) bütün digər ortodontik prosedurlar
- Kəskin infeksiyon prosesin və ağrıların səbəbi olmayan dişlərin çəkilməsi
- Rekonstruktiv stomatologiya, o cümlədən ağrıya və kəskin infeksiyon prosesə səbəb olmayan dişlərin müalicəsi
- Estetik stomatoloji prosedurlar

Tibbi heyətin biotəhlükəsizliyi

Tibbi heyətin üçün qoruyucu tədbirlər:

- Əl gigiyenası
- Qoruyucu vasitələrin istifadəsi
- Klinikada xüsusi qaydalara riayət etməsi
- Xəstədə COVID-19 infeksiyasına şübhə varsa, onu təcrid olunması

Əl gigiyenası

Düzgün əl gigiyenasında əllərdə, qollarda zinət əşyaları olmamalı, qısa və boyasız dırnaqlar olmalıdır. Əllərin yuyulması en azı 20 san olmalıdır. Əlləri aşağıda göstərilən usulu ilə yuyulmalıdır:

Tibbi heyətin şəxsi qoruyucu vasitələri:

- Qoruyucu eynəklər
- Maskalar (nəm olduqda dəyişdirilməlidir)
- Əlcəklər
- Kalpak (saçları tamamilə örtür)
- Üz qoruyucular (visor)
- Qoruyucu xarici geyim (ağ önlük) daxil olmaqla qoruyucu vasitələrdən istifadə edilməlidir.

Tibbi heyət üçün maska olaraq N-95 və ya Avropa Birliyi tərəfindən təyin edilmiş FFP2/FFP3 standart maskalardan istifadə edilə bilər.

3M

Yeni növ koronavirus ‘‘COVID-19’’ diaqnozu t stiqnl nmiŐ xəstələrə v  karantinda olan Őx sl r  təcili v  təxirəsalınmaz stomatoloji yardım xüsusi rejimdə fəaliyyət göstərən stasionarlarda, hansılarda bu Őx sl r yerl Ődirilib v  müalicə alırlar, göstərilməlidir. Belə hallarda təcili v  təxirəsalınmaz stomatoloji yardım qoruyucu uniformada olan hüsusi stomatoloji briqadalar tərəfindən göstərilir.

Xüsusi qoruyucu geyimlərin düzgün Őkild  geyinilm si v   ıxardılması:

1.Sa  düzgün baĒlı və ya sabit olmalı, saat , bəzək aŐyası yoluxmanı  nl m k  c n çıxarılmalıdır.

2. Tibbi heyətin dehidrotasiyanın qarŐısının almaĒı  c n geyimd n əvvəl su i m lidir.

3. Geyindikd n sonra kontaminasiya və ya zədə təsbit olunsa, xüsusi geyimi d yiŐdirm lidir.

4. Tibb iŐil rinin əlcəkləri islanmıŐsa d yiŐdirilm lidir.

5. Bütün qoruyucu geyim və istifadə olan materiallar tullantı kimi atılmalıdır.

Klinikada xüsusi qaydalara riayət etməsi

Klinikalarda çalışan işçilərinin COVID-19 infeksiya yoluxma riskin azalması üçün aşağıda göstərilən qaydalarına riayət etməsi məsləhət görünür:

- Klinikanın bütün heyəti şəxsi qığıyena qaydalarına diqqətlə riayət etməlidir. Əllərə qulluq vasitələrindən istifadə edin ki, antiseptiklər əllərin dərisini quruda, çatların əmələ gəlməsinə və dərinin müdafiə qabiliyyətinin azalmasına gətirir. Virus ətraf mühitdə dayanıqlı deyil və buna görə də primitiv görünən tədbirlər əhəmiyyətli dərəcədə təsirli ola bilər.
- Təhlükə sovuşmayınca sadə qaydalara riayət edin: maskada işləyin, bütün heyətin hərərətini ölçün, heç bir halda qəbula özünüzü pis edərəkən getməyin;
- Telefonları, qeydiyyatın rəflərini, klaviaturanı, yəni, virusun ola biləcəyi bütün səthləri daima təmizləyib dezinfeksiya edin. Display, klaviatura və telefonun qöbdəsi tərkibində 70% spirt olan mayelərlə silinməlidir.
- Xəstələrə dair yanaşmalarınızı dəyişin və əmin olun ki, siz bu yanaşmanı heyətin bütün üzvlərinə dəqiq çatdırdığınıza əmin olun.
- İş cədvəlinizi elə qurmağa çalışın ki, qəbul gözləyən xəstələr çoxlu sayda bir yerə yığılmasın.
- Heyətin üzvlərinə yaxın zamanda uzaq məsafəyə səyahət etməməyi və son ayda yüksək yoluxma ərazisində olmaları barədə məlumat verməyi məsləhət görün. Bir yoluxmuş həkim tək xəstələri deyil, digər həkimləri də yoluxdura bilər.
- Şübhəli simptomları özündə aşkarladıqda təcridolmanı təmin edin və həkimlərə müraciət edin.

- Təhsil tədbirlərinin təşkilatçıları tədbirlərini daha münasib müddətə keçirirlər. Bu əlverişsiz müddətdə çalışın qrup iştirakçıları az olan kursları seçin, daha yaxşı olar ki, uzaqdan təhsil imkanlarına üstünlük verəsiniz.
- Qəbulu təymin etməzdən əvvəl xəstəni onun özünü necə hiss etməsi, şübhəli simptomlar, risk zonasına daxil olkələrdə olmaları barədə hərtərəfli sorğusual edin. Xəstələrin hərarətini hər gün ölçün.
- Yaşlı xəstələrə xüsusi diqqət yetirmək lazımdır. Virus pnevmoniyası onlarda daha ağır keçir və arzuolunmaz nəticələr xüsusilə məhs belə yaşlı xəstələrdə baş verir. Buna görə bəzi hallarda xəstə qəbulunun ertələnməsi daha məqsədə uyğun ola bilər.
- Sizin profilaktika və infeksiyaya nəzarət standartlarında təyin edilmiş proseslərə və protokollara riayət etməyi davam edin.
- Mütləq qaydada şübhəli hallar barədə mütləq məlumat verin.

Xəstədə COVID-19 infeksiyasına şübhə varsa, onu təcrid olunması

Stomatoloqlar və üz-çənə cərrahları COVID-19 infeksiyasına şübhə olan xəstələri aşkar etməyi bilməlidirlər və xəstəni klinikada müalicə etməməli, həmin xəstəni karantinə almalı və mümkün olan ən qısa vaxtda infeksiya müayinə mərkəzinə məlumat verməlidir.

Xəstənin temperaturu ilk etapda ölçülməlidir, bunun üçün təmassız bir alın termometri istifadə olunmalıdır. Ondan sonra xəstələrə hüsusi anket təqdim olunmalıdır:

1. Son 14 gündə temperatur olubmu?
2. Son 14 gündə öskürmə, nəfəs çətinliyi olubmu?
3. Son 14 gündə pandemiya olan ölkəyə gedibmi?
4. Son 14 gündə COVID-19 infeksiyalı xəstə ilə təmas olubmu?
5. Yaxın vaxtlarda qızdırma və ya tənəffüs problemi olan insanlarla təmasda olubmu?
6. Son 14 gündə içində onunla təmasda olmuş insanlarda temperatur olubmu?
7. Yaxın vaxtlarda hər hansı bir iclas və ya yığıncağa qatılıbmı?

Bir xəstə bütün suallara xeyir cavabı versə və temperaturu normadadırsa diş müalicəsi aparıla bilər.

Bir xəstə anketdəki sualların hər hansı birinə bəli cavabını verərsə və temperaturu 37,3 dərəcədən çoxsa xəstə dərhal karantinə götürülməlidir.

Bir xəstə bütün suallara xeyir cavabı verirsə və temperaturu 37,3-dən az deyilsə xəstə COVID-19 üçün ayrılmış xəstəxanaya müayinəyə göndərməlidir.

COVID-19 pandemiyası zamanı xəstənin qəbulu xüsusiyyətləri

- Xəstəni qəbul etməzdən əvvəl, telefonnan koronavirus simptomlarını soruşmağa yaddan çıxartmayın (boğazda ağrı, öskürək, bədən hərarətinin yüksəlməsi, tənəffüs çatışmazlığı). Adətən bu simptomlar kəskin respirator virus infeksiyası ilə oxşardılar, buna görə də risk etməyə dəyməz.
- Klinikanın girişində bütün xəstələrin hərarətini ölçün, və əgər o 37 dərəcədən çoxdur, onu içəri buraxmayın.
- Və ən əsas Stomatoloqlar risk zonasındadırlar, buna görə də onlar koranovirusa daha tez yoluxa bilərlər. Buna baxmayaraq ki virus çox yapışqandır, o alətlər ki hansılarda aerosol effekti var onları çalışın işlətmiyin.
- Həmçinin də mütəxəssislərin çoxusu mümkün qədər tövsiyə edirlər ki turbin ucluq istifadə olunmasın, onu əl aləti ilə əvəz etmək məsləhətdir. Və yaxud turbin ucunu aşağı dövriyyədə istifadə məsləhət görünür.
- Aerosol yaradan prosedurların əvəzinə çalışın farmakoterapiyadan istifadə edin.
- O hallarda ki, nə vaxt pustersiz və yaxud turbin ucluqsuz istifadə mümkün deyil, həkimə təhlükəsizlik tədbirlərini gücləndirməyə tövsiyə edilir. Məhz proseduru əlcəklərdə, maskada, gözləri qoruyan vasitələrdə və müdafiəedici paltarda hansıki dəri sahələri örtür aparmaq olar.
- Əgər sizin stomatoloji təcrübədə pandemiya xəstələrini qəbul etmək üçün lazımi tədbirləri təmin edə bilmirsinizsə, əvvəlcə təcili xəstəyə telefonla müraciət etməli və sonra bu cür yardım göstərə biləcək ən yaxın diş və ya xüsusi klinikaya müraciət etməlisiniz.
- Qarqaraların sayını artırın. Əgər adi qarqara işdən əvvəl və sonra aparılır, pandemiya zamanı Dünya Səhiyyə Təşkilatı xəstələrə tövsiyə edir ağız

boşluğunu bütün mərhələlərində qarqara etsinlər. Qarqaranın sayəsində virusun titri aşağı enir.

- Təcili endodontik müdaxilə zamanı kofferdamın istifadəsi mütləqdir.
- 7-10 saat tibbi yardım göstəriləndən sonra xəstənin özünü necə hiss etməyini öyrənin və mütləq şəkildə soruşun ki koronavirus simptomları onda var yoxsa yox. Çünki gəliş zamanı xəstədə xəstəliyin heç bir əlaməti olmasa da, o zaman o artıq yoluxmuş sayılır.

Ədəbiyyət siyahısı

1. Amerika Stomatoloqlar Assosiasiyasının tövsiyyələri
2. “Diş hekimliyi pratiğində koronovirüse qarşı önlemler” Dt. Kübra Taka,
Prof. Dr. İlkay Peker
3. Ontario cərrah-stomatoloqların Kral Kollecin koronavirus pandemiyası şəraitində xəstələrin təcili qəbulu üzrə təlimatı
4. Rusiya Stomatoloqlar Assosiasiyasının müvvəqəyi tövsiyyələri «Об оказании экстренной и неотложной стоматологической помощи в условиях эпидемии коронавируса»